

A hiedelmek biografikus funkciói

Terminológia: gyógyító, halottlátó, bába, népi specialista.

A magyar etnológiában az arctalan tömegtől a kultúrát használó és alakító egyénig meg-
tett utat Mohay Tamás rekonstruálta (Mohay T. 2000). A kutatás kezdetén a kultúrát
használó egyén közömbös volt a gyűjtő számára, ugyanis az egyén a kollektív jellegű tu-
dás hordozója volt. A kutatás egy további korszakában (1880–1930) szabállyá válik az
adatokat szolgáltató egyén kilétének, életkorának, foglalkozásának, vallásának megne-
vezése, amely jelzi az egyénnek a bemutatott kultúrával való kapcsolatát. Ez az érdeklő-
dés teljesedik ki és ölt kutatásmódszertani formát az Ortutay Gyula által kezdeményezett
egyéniéskutatásban. Egy mesemondó bemutatása által a kutató „a magyar paraszti tár-
sadalom és kultúra régibb s szigorú közösségi rendjében kifejlődhető alkotó egyéniség
sorsának”, tudása mértékének, eredetének, előadásmódjának rögzítését kezdeményezte
(Ortutay Gy. szerk. 1940).²⁰⁶

A magyar etnológia által bemutatott egyéniségek között szórványosan a vallásos élet,
a gyógyítás és a hiedelmek szakemberei is feltűntek. A bűbájosok, boszorkányok szerep-
körének bemutatásakor Fehér Gyula több rontó személyt azonosít név szerint (Fehér Gy.
1937). Zakariás Erzsébet Erdőfüle rontó személyeinek emlékét gyűjtötte össze (Zakariás
E. 1993). Vajkai Aurél az ősi javasember, a jós és gyógyító Megyesi József tevékenységi
körét ismertette (Vajkai A. 1938, 1947). Szűcs Sándor a 19. századi Alföld társadalmának
kiemelkedő személyiségei közül 6 veszettorvost, a javasokat és a táltosokat mutatta be
(Szűcs S. 1938, 1941, 1943). Bálint Sándor 1942-ben egy szentember, Orosz István élet-
történetét tette közzé (Bálint S. 1942), Kiss Ferenc parasztprófétákat mutatott be (Kiss
F. 1942, később Küllös I. – Sándor I. 2009). Timaffy László a mecséri „gyógyember”,
Kettinger András emlékét tárta fel (Timaffy L. 1962). Több kisebb közlés után (Ébner S.
1931) Farkas József a mátészalkai parasztorvos életét és tevékenységét (Farkas J. 1968),
Grynaeus Tamás egy szeged-alsótanyai gyógyító ember feljegyzéseit jelentette meg, s egy-
úttal számba vette a pácienseinek nyújtott szolgáltatásokat, 1901–1903 közötti „betegség-
felvételeit”, valamint tanítványait (Grynaeus T. 1972, 1974; Sávai J. – Grynaeus T. 1994).
Történeti források alapján Deáky Zita egy 19. századi rabbi, Berger Ábrahám „laikus gyó-
gyító tevékenységét” mutatta be (Deáky Z. 2002: 83–95). Gagy József az 1980–1990-es
évek során rekonstruálta a máréfalvi szentasszony pályáját és 1949-es évi hirdetéseit (Ga-
gyi J. 1998, 2001), a korondi Horokály Józsi jós életét és jövendöléseit (Gagy J. 1998a), a

²⁰⁶ Ortutay Gyula könyvének megjelenését követően gyakorivá vált az egyéni folklórrepertoárok gyűjtése
és megjelentetése; több tanulmány népszerűsítette az egyéniéskutatás újdonságát, céljait és perspektíváját
(Banó I. 1944; Dégh L. 1960).

homoródalmási jóssasszony, Ica életútját és szerepkörét (Gagyi J. 1998b), a fenyőkúti rejtő ténykedéseit (Gagyi J. 1998c, 1998d).

A hiedelem biografikus funkciójával nevezzük meg a hiedelemnek egy egyén életében, genealógiai funkciójával pedig egy nemzetség, egy család generációinak életében játszott szerepét. Vagy úgy, hogy a birtokba vett hiedelemtudás, -képesség gyakorlása okoz változást az egyén életpályájában, vagy pedig úgy, hogy a hiedelem alkalmazása, hatása az ember életében minőségi változást hoz. A hiedelemmel való találkozás az életpálya szerkezetében és minőségében módosulást okoz, vagy fordulópontot, vagy sorseseeményt képez. A fordulópontot és a sorseseeményt követően a hiedelem az életvezetési stratégia jelentős részévé válik, az egyén a mindennapokban együtt él a hiedelemmel, a hiedelemeseményről való beszélés pedig beépül az egyén és környezete narratív habitusába.

Az első eset **a hiedelem specialistáinak** esete. A mágikus képességgel való rendelkezésnek, a kiválasztottságnak olykor látható jelei vannak (a fölös csontú táltos, foggal született garabonciások, összenőtt szemöldökű igézők, farkocsökevénnel született prikulics, hóna alatt mellszerű nyúlvánnyal rendelkező boszorkány). Leggyakrabban azonban a specialista élete során (gyermekként, ifjúként, felnőttként vagy idős korban) szerzi meg a speciális tudást, esetleg jut a mágikus erejű tárgy birtokába. A garabonciás iskolába jár és varázskönyvre tesz szert, a boszorkány a halálos ágyon veszi át egy haldokló előd tudását. A piritista könyvből tanulja az illúziókeltés trükkjeit. A csordapásztor varázserőre tesz szert, amellyel az állatokat hatalmában tartja, együtt tartja őket, biztosítja egészségüket, megvédi őket a vadaktól és a tolvajoktól, megfeji haragosa állatait. Segédeszköze az a varázserejű bot, amely mágikus hatással van az állatokra. A tudós kocsis tudást és varázserőt szerez, s ettől kezdve hatalma van a lovak fölött. A varázserőt leggyakrabban a segítő ördög tojásból való kiköltésével szerzi meg.

A hiedelemgyűjtés a kezdetektől rögzítette a biografikus történeteket. Több hiedelemkör esetében rendelkezünk specialisták biográfiájával, biografikus epizódjaival (*táltos, garabonciás, csordapásztor, kocsis*). Az utóbbi évtizedekben a figyelem középpontjába került specialisták a *papok, a gyógyítók, a jósök és a látó szentemberek*. A boszorkány-perekben nevesített specialistákon kívül a lokális orális regiszterekben többszáz személy biografikus történetei őrződtek meg.

Diószegi Vilmos **a tudós, a látó, a táltos, a mondó, a felelő, az idéző** alakjában azonosította a „magyar sámán” szerepkörének survival formáit. A „sámánjelölt” felső elrendelésre születik, nem tud kibújni a szerep vállalása, teljesítése alól. Elhivatottsága testi jegyeiből és különleges viselkedéséből korán láthatóvá válik. Általában hétéves korában, máskor valamivel később rövid időre eltűnik, ekkor avatják be. Több sámánjelölt előtt megmutatkoznak a természetfeletti lények. (A táltos alakjának gazdag irodalmából: Ferenczi I. 1974, 1980–1981; Diószegi V. 1958/1998: 17–28; a néző/látó beavatódását foglalja össze Ferenczi I. 1959.) A helyi emlékezet szerint a valódi táltos három nap és három éjjel aludt, s álmában került sor a beavatásra (Diószegi V. 1958/1998: 61–62). A Baranya

megyei Rózsafa nevű településen Buszori János 1825-ben beteg lett, hosszas tetszhalott állapotba került. Álmában egy angyallal beszélgetett, és szintén álmában egy kígyó a farkával olyan ütést mért a combjára, hogy annak következtében három és fél év múlva meghalt. (Berze Nagy J. 1940 III.: 347–348, idézi Diószegi V. 1956/1998: 64.) A tardi Molnár Jóska foggal született, hétéves korában eltűnt, ekkor esett át a próbán (Istvánffy 1896: 364, idézi Diószegi V. 1958/1998: 66.). Mecsér „gyógyembere” 22 évesen mély betegségbe esett, és attól kezdve javasasszony anyjának segédkezett, amíg annak teljes tudását átvette a halálos ágyon (Timaffy L. 1962). A veszettorvosok szintén haldokló elődjüktől vették át a tudást (Szűcs S. 1938).

A „magyar néphit boszorkányának” hiedelmeit összegző Szendrey Ákos a következő panelekből állítja össze a **boszorkány** életpályáját: 1. a tudomány megszerzése (öröklés, kézfogás, tanulás, próba, istentagadás); 2. a boszorkányutazás (repülés, átváltozás, a meglovaglás); 3. a boszorkány rontásai (szemverés, gyerek-váltás, szerelmi varázslás, kötés, tehénrontás, időjárás-varázslás); 4. jóslás és gyógyítás (nézés, babvetés, öntés, rostaforogtás); 5. a rontás elleni védekezés; 6. a boszorkány halála (Szendrey Á. 1948/1986).²⁰⁷ A monográfia történetei közül a következő – általánosan elterjedt, sztereotip – narratívumot emeljük ki. A hetei emlékezet szerint egy asszony szerette volna átvenni anyja boszorkánytudását. Az anyja sétára hívta leányát. Egy keresztútnál leültek, és az anya arra kérte leányát, hogy nézzen a fejébe. A lány szörnyülködve látta, hogy kígyók és békák hemzsegnek anyja fejében. Nyírmeggyesi történetben az anya kétszer küldte az ölba a leányát. A lány először csúszómászókat látott, másodszer pedig gyönyörű, virágzó almafát. A két látomás kettejük lelkét jelenítette meg: a boszorkány anya tisztátalan, az ártatlan lány büntelen lelkét. A lány mindkét esetben megutálta a boszorkánykodást. (Szendrey Á. 1948/1986: 67.)

Dömötör Tekla több alkalommal tekintette át egy-egy specialista pályáját. A szalántai Dallos Ferenc **gyógyító**ként, **füvesember**ként ismert volt a Dél-Dunántúlon és Jugoszláviában. Feltételezhetően 1880 körül született. Dömötör Tekla három alkalommal magnetofon felvételt készített vele, többször fényképezte. Szerepelt a pécsi rádióban, több néprajzkutató megkereste. A kutatókat kollégaként kezelte, szívesen megosztotta velük tudását. Mindössze a ráolvasó imákat kellett előlük titokban tartania. Élete végén Dömötör Teklát kérte arra, hogy küldjön valakit, akire áttestálja tudását. Attól tartott, hogy mindaddig nem tud meghalni, amíg rendelkezik a tudással. Halk szavú, lassú beszédű, megfontolt, kiegyensúlyozott személy volt. Magyarul és horvátul mesélt. Hagyományos

---

²⁰⁷ Pócs Éva a boszorkányperекből és a terepmunkákból körvonalazódó boszorkányképzetet az indoeurópai, indoírani, ógermán és nordikus, valamint szláv szamanizmus mediátori rendszereibe helyezte. A magyar boszorkányképzetekben egy természetfeletti (démoni, éjszakai) és egy (pozitív, illetve negatív) emberi (termékenységvarázsló, rontó és gyógyító), férfi és női boszorkány szerepköre azonosítható. Mediátorként a boszorkány keresztény szentekkel és halottakkal tartotta a kapcsolatot. (Pócs É. 1996/2002c.)

narratívumokat adott elő. Szívesebben gyógyított, mert ez megélhetési forrást jelentett családjá számára.

Tudását a vénlegénynek maradt apai nagybátyjától szerezte. Dallos Laci Ferdinánd kanász volt. A tudásába álmában avatódott be. A kondát legeltetve álom szállta meg, és egy fehér ruhás alak felszólította arra, hogy füvekkel gyógyítson. Az álomnak másnapig nem tulajdonított jelentőséget, amikor is egy beteg ember kereste meg és kérte a segítségét. Attól kezdve élete végéig gyógyító maradt. Ezt a tudást adta át rendre az unokaöccsének. Dallos Ferenc csupán rontásnak tulajdonított, többnyire idegrendszeri betegséget (impotencia, szerelmi csalódás) gyógyított. Kötni, oldani, rontani is tudott. A könnyen diagnosztizálható betegségekkel pácienseit orvoshoz irányította. A kórházból kitett, családjuk által terhesnek érzett betegeket huzamosan gondozta a házában, feleségével együtt. A gyógyításban füveket használt, párlat, füst, tea, fürdő formájában. Meggyőződése szerint kedden nem szabad füves kezelést végezni. Állatokat (tehenet, lovat) is gyógyított. A gyógyításban segítségére volt horvát anyanyelvű felesége, aki szintén füves ismeretekkel jött a szülői házból. Szülei öröklődő gyógyítói hagyományt éltek és adtak át neki. Krisztus két alkalommal jelent meg látomásban. Dallosné kártyában is megnézte az érkező betegek állapotát. Az asztalon egy pohár vizet tartott, ebbe dobta a beteg egy hajszálát. Ha az leszállt a pohár fenekére, a beteg menthetetlen volt. Dallos szívesen átengedte neki a betegekkel való foglalkozást, ő a gyógyfüveket szerezte be és gondozta. Miután megöregedett, falubeli gyermekeket küldött a határba, a mocsarakba, hogy pénz ellenében gyógyfüveket szedjenek.

Az 1960-as években a hatóságok arra kényszerítették a családot, hogy szakítson hagyományos foglalkozásával. Dallosék azonban inkább havonta, rendszeresen kifizették a pénzbírságot, a gyógyításról azonban nem mondtak le. A gyógyítás legfőbb jövedelemforrásuk volt. Nem a gyógyítást, hanem a füveket fizették meg, eléggé magas áron.

Az 1960-as években Dallos Ferencné meghalt. A nyolcvan év fölötti Dallos újraraházasodott. Református vallású magyar felesége nem nézte jó szemmel a férj foglalkozását, elhatárolódott a gyógyítástól.

Hosszú életet élt. Mindkét felesége rajongva szerette, betegei pedig tisztelték, megbíztak benne. (Dömötör T. 1987a.)

Az 1960–1980-as években egy Dráva menti, magyar–horvát nyelvű faluban két **varázló** élt és tevékenykedett. Mindketten a 19. század végén születtek, tagjai voltak a 12 személyből álló, a két ország határán elterülő falvakra felvigyázó varázlószövetségnek. Vendel harmincéves korában egy Tolna megyei magyar anyanyelvű garabonciástól vette át a tudást és az erőt. Mézeskalácsos műhelyben dolgozott, Kisboldogasszony napján mézeskalácsot árult Máriagyüdön a búcsúban. Főnökével együtt ingyen megvendégeltek egy garabonciást, akit a helybéli papok kiutasítottak. A garabonciás bosszúból elverte a rend érett szőlőjét. Ezt követően Vendelt magával hívta a közeli erdőbe, délután 2–3 óra között és áttettálta rá garabonciás tudását. Az erdőben előhívták a kétfejű, taréjos sárkánykígyót, annak szájából Vendel kivette az erőt, a hatalmat jelentő kulcsot, amit mindig magánál

hordott. A magyar és horvát nyelvű imádságokat, a varázsszövegeket szintén a kigyótól tanulta. Ennek segítségével tudta mozgósítani a sárkánykigyót, hogy bosszúból jégverést okozzon, vagy elhárítsa a jégverést. Átéléssel beszélt a sárkány hátán a levegőben tett, kellemes élményt nyújtó utazásáról. Valójában se garabonciásiskolába nem járt, se könyvet nem kapott mesterétől, ezért inkább táltosnak tekinthető. Beavatásától kezdve felügyelt a környék falvaira, az időjárásra és a termésre, hogy szárazság vagy jégverés miatt a határ nem szenvedjen kárt. Ő biztosította mind a gabona-, mind a gyümölcsstermést. 1967-ben figyelmetlensége miatt egy fiatalabb varázsló mégis megrontotta faluja határát, a szilva-termést megsemmisítette. A határ termékenységét különösen Szent György napján lehet befolyásolni. Később már a varázslónak sincs hatalma a határ felett. Vendel rendszeresen eljárt a varázslók gyűlésébe, amit általában éjjel, éjfél után tartottak. A szövetségben ő rendelkezett a legnagyobb hatalommal. Életét pásztorként élte le. Eleve kiválasztott voltának bizonyítéka volt a kettős fogsora, valamint egyik torz, nyomorék keze.

Falusfele, Simon cipész, órás-mester, dudás volt. Tizennégy évesen egy drávaszentmártoni öreg dudáshoz fordult, hogy dudálni tanítsa őt. Az öreg dudás a keresztútra vitte, ahol egy ördög jelent meg, kezét fogott vele, s a beavatás jegyeként eltörte bal keze kisujját. Ezt követően nyolc tündér, vile is felruházta hatalommal. Ettől kezdve Simon keze szerencsés volt, ezermesterré vált. Tündérekkel később is találkozott. Minthogy ittas állapotban volt, nem tudta teljesíteni parancsukat, hogy táncával szórakoztassa a viléket. Ezért másnap, mikor kijózanodott, az egyik tündér a tűzhelyre lökte, s elégette a bal karját. A seb ápolását az orvosok nem tudták vállalni, javasasszony nagyanyja segített rajta. Karján viszont jel maradt, amit egész életén át büszkén mutogatott. Ő is tagja volt a varázslószövetségnek, de hatalma nem volt akkora, mint a Vendelé. Ő azonban az ének, a tánc, a dudakészítés mestere volt. Varázslásért egyikük sem fogadott el fizetséget. Környezetük nagy tisztelettel viszonyult mindkettejükhez. (Dömötör T. 1987b.)

A hiedelem specialistáinak számítottak a **halottlátók**. Habár az egyház nem nézte jó szemmel ténykedésüket, népszerűségüket a 20. század közepéig megőrizték. Általában nők voltak, de férfiak is voltak közöttük. Feladatukról Dömötör Tekla a következőképpen írta le: „Volt, aki a biztosan elhunytakra specializálta magát, mások halottakról is, és ismeretlen helyen tartózkodó élőkről is hajlandók voltak beszélni. Különösen háborúk, erőszakos halál és más, stresszhelyzetekben volt nagy szerepük, pl. amikor a háború utáni években az itthon maradottak tudni szeretnék volna: az eltűnt katona él-e, fogságban van-e, vagy biztosan meghalt, hiszen ettől függött, hogy miként folytassák mindennapi életüket, mi történjen a házzal, a gazdasággal, és így tovább”. (Dömötör T. 1987c: 222.) Pályájuk révüléssel, rejtőzéssel kezdődik. Az öntudatlan állapotból való ocsúdás után kapcsolatba tudnak lépni a halottakkal, vagy a halottak kezdeményezésére, vagy az élők felkérésére. A családban és a közösségben élnek a mindennapi életüket, végzik munkájukat, a halottakkal való kapcsolatot ezzel párhuzamosan biztosítják. Segédeszközökre nincs szükségük, szolgálataikért nem kérnek, de elfogadnak anyagi szolgáltatást. (Dömötör T. 1987c.)

A halottlátók – helyi nevükön *tudósok, látók, nézők, mondók* – „különleges tudománnyal rendelkező”, „a paraszti közösségekben működő specialista” (Kunt E. 1987: 214). Diószegi Vilmos feltételezése szerint „a halottlátás a XVII. század után és a XIX. század első fele között alakult ki” (Diószegi V. 1958/1998: 320). A néprajzi irodalom a 19. század végétől ismétlődően (K. Kovács L. 1944; Diószegi V. 1953, 1956, 1958/1998; Ferenczi I. 1959; Barna G. 1973, 1982; Pócs É. 2002: 107–119.; Peti L. 2010a), a szépirodalom több esetben időzött el szerepkörénél (Tömörkény István, Gárdonyi Géza, Veres Péter) a 20. század első felében. A leírások, források összegyűjtését és áttekintését Barna Gábor és Czövek Judit végezte el (Barna G. 1982; Czövek J. 1987).

A gyakorlat két forrása a régi világkép (a halottlátó tudományszerzése, extatikus állapota, a halottakkal való kommunikáció) és a középkori keresztény túlvilágképzet, valamint az ezzel összefüggő látomásirodalom (Barna G. 1982: 204). Kunt Ernő a következőképpen foglalta össze a halottlátó ténykedését. „Tudományukat rendszerint serülőkörökben nyelik el. A leggyakoribb beszámolók szerint a kiválasztott – aki eladdig nem különbözött társaitól – váratlanul beteg lesz, hosszú (háromnapos–egyhetes) álomba merül. Álmában a túlvilágon jár, a halottak kényszerítik őt a tudomány átvételére. Vagy a mennyországban jár, s Szűz Máriától kapja tudományát. A hosszú alvás a külső szemlélőket a tetszhalál állapotára emlékezteti. Többeket is el akartak temetni ilyen állapotukban. Maguk az alvók arról számolnak be, hogy álmuk kínzó, ijesztő, nyomasztó volt, s kimerülten ébrednek, mint egy betegségből. Mások, épp ellenkezőleg, kellemesnek ítélik, s úgy emlékeznek vissza hosszú alvásukra, mint a különös boldogság állapotára.” (Kunt E. 1987: 202.) Ritkábban közeli hozzátartozótól, vagy pedig könyvből szerzik be a tudást. A felöltött hivatást egy életen keresztül gyakorolni kell, még akkor is, ha sokan ezt terhesnek tartják, szűk környezetük ellenzi, az egyház elhatárolódik tőlük, a hatóságok pedig üldözték őket. A halottlátó szerepkörének két komponense: látja és hallja a halottat, s erről beszámol a halott hozzátartozóinak. Ezáltal enyhíti a haláleset miatt előállt helyzet feszültségét, a túlélők fájdalmát, a túlélők között az örökösödés miatti rivalizálást, bátorítja a halottak nyugalmáról való gondoskodást, tanácsokat közvetít a túlélők életvezetésével kapcsolatban. Ritkábban gyógyít, más természetfeletti lényekkel is kommunikál. A halottlátó társadalmi megítélése ambivalens volt. Annak függvényében, hogy a véleményt nyilvánító személy vette-e már igénybe a halottlátó szolgáltatását, milyen tapasztalatokkal rendelkezett, bizalommal vagy bizalmatlanul kísérte figyelemmel tevékenységét. Általában azonban nem csupán halottlátói ténykedése, hanem viselkedése is meghatározta a róla kialakult képet. (Kunt E. 1987: 200–217.) A magyar nyelvterület minden régiójában előfordultak. Barna Gábor 37 településen azonosította jelenlétüket. Szerepük a palócok, a székelyek és a moldvai magyarok körében volt a legnagyobb, „ahol a laikus vallásgyakorlat és elképzelések is nagyon sok ősi, középkori elemet őriznek”. (Barna G. 1982: 207.) Néhány halottlátó országos vonzáskörzettel rendelkezett (Csépa, Jászberény, Markaz, Novaj, Dormánd, Mezőtárkány, Putnok, Szalacs). Kunt Ernő összesítése szerint Északkelet-Magyarország falvaiban (Mátra, Bükk, Mezőség, Taktaköz) a 19–20. század során 20 településen tevékenykedett halottlátó, többük emlékezete élénken megőrződött (Kunt E. 1987: 200–201). A halottlátó szerepkörét Czövek Judit

tetszhalálba esett, 8 napig volt önkívületi állapotban. Álmában „nagyon szép” utazást tett. Élményeiről nem beszélhetett. Ezután kezdte meg halottlátó tevékenységét. Látta a halottakat, beszélgetett velük, hallotta éneklésüket, kérdéseket tett fel nekik, közvetítette panaszait és üzeneteiket. *Szentembernek, léleklátónak* nevezték. Az év és a nap folyamán bármikor meg lehetett keresni. Olykor többen is összegyűltek a házában, a távolról érkezők az éjszakát is nála, vagy a faluban keresett szálláson töltötték. Látogatói Tiszazug és Szeged környékéről kerültek ki, többnyire katolikus körzetből. Híre elterjedt az egész magyar nyelvterületen. Külföldről, Németországból és Csehországból levélben kérték tanácsát. Főként asszonyok keresték fel. Általában a haláleset után hat héttel keresték meg, vagy olyankor, amikor környezetük jeleiből arra következtettek, hogy valamelyik halottjuk nem találja nyugalmát. Beszélgetés közben a csépai ember mereven a ház sarkába nézett, ahol egy Mária-szobor volt elhelyezve. A látogató 15-20 halottját nevezte meg, beszámolt túlvilági állapotukról. Imádságot, csendes misét és alamizsnaosztást ajánlott a hozzátartozóknak. Fizetséget nem kért, de adományt (előbb terményben, később pénzben) elfogadott. Szerényen élt. Környezete tisztelte, többen megszólították foglalkozása miatt. Sem a világi, sem az egyházi hatóságok nem zavarták. Feltételezések szerint halála után egy környékbeli szellemi utóda vette át szerepét (Barna G. 1982).

Oláh Andor gazdagon adatolva mutatta be a **gyógyító ember** ellentmondásos szerepkörét (Oláh A. 1986: 191–257).

A 20. század közepéig, évszázadokon keresztül a **bába** az orvostudomány és a hagyomány szülésre és csecsemőgondozásra vonatkozó előírásait ötvözte és gyakorolta. Szerepköre kiterjedt a szülés levezetésére, az újszülött és a betegágyas gondozására, az újszülött keresztelésére, a gyermekbetegségek gyógyításra, a meddőség és a nemi betegségek gyógyítására, szexuális tanácsadásra, a magzatelhajtásra és a fogamzásgátlásra, a dajkaválasztásra. A szó egyik jelentése 'vénesszony, öregasszony'. Ipolyi Arnold a babona szóból vezette le a megnevezést: a bába az ősvallás gyógyító vagy gonosz szándékú tündére volt. A 15–16. századi írott források az „öregasszony” bábát a szülés körüli teendők végzésével ruházzák fel. A 18. század közepétől hivatalos „instrukciók” kezdik szabályozni ténykedésüket, a 18. század végétől pedig fokozatosan nő az okleveles (*cédulás*) bábák száma. A szülőotthonok megjelenése és elterjedése a szerepkört teljesen kisajátította és átalakította.²⁰⁸ Deáky Zitának köszönhető egy vámosgálfalvi (Nagy-Homoród melléke) bába (sz. 1909) életpályájának bemutatása. 1933-tól Keszeg Ilona nyolc falu okleveles szülésznője volt, felvette a harcot a szülés és csecsemőgondozás körüli hiedelmekkel. Olyan évszázados hiedelmeket szüntetett meg, mint a csecsemő egészségének érintési mágiával való biztosítása, a csecsemő kicserélést megakadályozó prevenció. Ugyanakkor szakított a beavatkozással magzatelhajtással. (Deáky Z. 1992.)

²⁰⁸ A bába művelődés- és társadalomtörténeti szerepét, szerepének 18–19. századi metamorfózisát Deáky Zita monografikus munkája elemzi (Deáky Z. 1996).

Az egyéniségkutatás szemléletét és módszerét követve egy csoportos kutatás írta le a népi *specialista* szerepkörét.²⁰⁹ A kutatás munkahipotézise szerint a *specialista* olyan egyén, aki sajátos, olykor kivételes képességre és tudásra tesz szert. Egy mestertől átvett, a környezetében összegyűjtött és a tapasztalatok felhalmozásával létrehozott szakmai tőke birtokában környezetében tekintélyt szerez, biografikus történetei, a tetteiről szóló narratívumok – mint narratív identitásának reprezentációi – bekerülnek a lokális és regionális diskurzusba. Életvezetése enyhén megváltozik, speciális foglalkozása megváltoztatja időbeosztását, tárgyi világát, környezetével, a hozzá fordulókkal való kapcsolattartása formalizálódik. Látogatókat fogad, felkérésre szolgáltatásokat hajt végre, amit a hozzá forduló anyagi (pénz, termés, munka) vagy morális juttatással (pozitív híresztelés) honorálnak. Gyakran utódokat képez ki és állít a maga helyébe. Visszavonulása után utóéletet él, emléke hosszú időn át, generációkon keresztül megmarad az emlékezetben. (Keszeg V. szerk. 2005–2006.) A kutatás az egyén életpályájának vizsgálatából az egyén és a kultúra viszonyára, a hagyomány elsajátításának körülményeire és módozataira, a kultúra használatának módozataira, hatékonyságára következtetett. Az életpálya olyan objektív, funkcionális keret, amelyben a kultúra használatára kerül sor. Az egyén élettörténete az egyén kultúráhasználati habitusait, kultúrával szembeni attitűdjeit, a kultúráhasználat általi társadalmi beágyazódását, a hagyományhasználatnak az életvezetési stratégiába való beépítését jeleníti meg. Az élettörténet és a biografikus történet a népi *specialista* narratív identitása. A népi *specialisták* kutatásának harmadik forrása és célja a *specialistának* környezete általi láttatása, megítélése, az egyénről szóló heterosztereotípiák összessége, amely a kultúráhasználatról való gondolkozást érzékelteti.²¹⁰ A kutatás eredményeit tartalmazó kötetben Bajkó Árpád egy csikszentdomokosi természetgyógyász életpályáját, gyógyítási módszerét, ténykedésének auto- és heteroreprezentációit összegezte (Bajkó Á. 2005–2006). Erdős Kinga Mária egy dicsőszentmártoni jósasszony életpályáját és tevékenységi körét elemezve a transzcendenssel folytatott kommunikációjának szerepét emeli ki (Erdős K. M. 2005–2006). Soós Párhonyi Tímea 20. századi, szilágysági rontó, gyógyító és jósló asszonyokról készített interjúkat publikált (Soós Párhogyi T. 2010). Ugyanebben a kötetben látott világot Bajkó Árpádnak a magyarfenesi csontkováccsal és pácienseivel készített kimerítő beszélgetése (Bajkó Á. 2010).

A hiedelmet gyakorló, a hiedelmet környezetének szolgáltatásszerűen biztosító egyén vizsgálata több fontos következménnyel járt. A kutatás láthatóvá tette a hiedelemtudás mértékét, a hiedelem elsajátításának alkalmait és módjait, a hiedelemhasználat habitusait, a hiedelem-szakértő érvényesülési stratégiáit és környezete általi megítélését. Gagy József olyan analfabéta *specialistát* mutatott be, aki a kollektívizálást követő krízishelyzetben

²⁰⁹ A kutatást a BBTE néprajz szakos, valamint a Sapientia Tudományegyetem diákjai végezték. A E/CS/424/2003. 03.25. és a K/523/2003.03.25. jelzetű pályázatokat a Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete támogatta, kutatásvezető Keszeg Vilmos.

²¹⁰ A élettörténet mitikus áthangolásának két formája a hetero- és az autoreprezentáció. A témát megnyitó irodalom: Hankiss Á. 1980; Hankiss E. 1980.

a kegyelem állapotában elhangzó „mondások és jóslások” által egy bizalmatlansági mozgalom népszerű szószólója, vezéralakja lett. A mozgalom, a társadalmi elégedetlenség elfojtása érdekében a hatalom helyi képviselői marginalizálni és kompromittálni próbálták a szentasszonyt. (Gagy J. 1998, 2001.) Egyik oldalon az analfabéta volta, a társadalom perifériáján való léte, a helyi életviteli modell többszörös megsértése, másik oldalon a hagyomány felvállalása és folytatása, a társadalmi elégedetlenségekkel adekvát jóslatai, meghurcoltatása, a kegyelmi állapotban véghezvitt csodák következtében szélsőségesen ellentétes reakciókat váltott ki. Megítélései az attitűdsáv teljes skáláját lefedik, a feltétlen elfogadástól és követéstől, a közömbösségen át a teljes elutasításig és üldözésig. A narratív reprezentációkban ugyanígy rendszerellenes színezetet öltő vallási mozgalom főhősévé vált a trunki (Moldva) származású orvos és pappá szentelt Benedek Márton (1931–1986). A róla forgalmazott narratív reprezentációk tartalmazták az embertársaiért és a hitéért való kiállását és a vállalt mártíriumát, csodás tetteit, környezete és a szentség közötti mediatori szerepét. (Peti L. 2003: 25–29, 2012: 61–111.) Bajkó Árpád elemzése a specialistának a hagyomány revitalizálásban játszott szerepét, a hagyomány szolgáltatásként való nyújtási sikeres karrierépítését követte nyomon (Bajkó Á. 2005–2006, 2010). Mátyus Zsuzsa egy falu válsághelyzeteit megoldó, Salló Szilárd a gyimesi rontók, Komáromi Tünde egy komplex szerepkört betöltött, gyógyító, jós és rontó aranyossszéki specialista szerepkörét mutatta be (Mátyus Zs. 2004; Salló Sz. 2007; Komáromi T. 2009: 139–163). Lőrinczi Kinga-Mária és Peti Lehel egy erdélyi szentasszony látomásait elemezte (Lőrinczi K. M. 2003; Peti L. 2010b). Az utóbbi évtizedekben irányult a figyelem a mágikus-vallásos szolgáltatásokat nyújtó román pap szerepkörére (Keszeg V. 1996a; Komáromi T. 1996; Pócs É. 2001; Czégényi D. 1999, 2004; Gagyi J. 2007; összefoglalja Czégényi D. 2010, 2012). Nagy Magdolna egy szilágysági férfi által ismert hiedelemleányek struktúráját állította össze (Nagy M. 2001).

Olvasmány

1. Z. 1946 táján született, megállapodott életet élő cigány családban, Dicsőszentmártonban. Apja munkás, anyja háziasszony, varrónő. A családban egyedüli gyermek. Ennek ellenére nem engedték tanulni, 7 osztályt végzett. Anyjától megtanult varrni. 17 évesen hivatalba állt, 18 évesen férjhez ment, 19 évesen szült először. A munkával párhuzamosan esti tagozaton középiskolába járt, majd levelező tagozaton egyetemet végzett, pszichológia szakon. Vegyi üzemben dolgozott laboránsként. 4 gyermeke született.

50. életéve körül élete ötödik – altatást igénylő – műtétére került sor. Istennel való kapcsolata ekkor kezdődött. A műtét előtti éjszaka hosszasan imádkozott. A műtőbe való bemenetel előtt Jézust arra kérte, hogy legyen vele az operáció idején, és hozza vissza az életbe, hogy felnevelhesse negyedik gyermekét is. Az altatást követően végrehajtott operáció idején kilenc percig volt klinikai halálban. Azt álmodta, hogy szép kertben jár, és gyermekeinek ajándékokat osztogat. Amikor a műtét után azt a kérdést tette fel, fog-e még tudni járni, dolgozni, Isten megnyugtatta: – *Ne búslakodj, minden elrendeződik.* Arra kérte Istent, hogy engedje közel jutni hozzá. Rendszeressé vált az, hogy éjfélkor 5–10 percig a bibliát olvasta.

Nyugdíjba vonulása után egy meditációs pillanatban újra megszólította őt az Isten: – *Visszahoztalak az életbe, mert neked az embereken kell segítened. – Hogyan tehetném ezt, Istenem? Szegény vagyok, elesett – válaszolta Z. Az úr üzenete: – Nyisd ki az én Könyvemet, s ott olvasd, ahova kinyílik.* Amikor Z. ezt megtette, Mózes könyvében a következőt olvasta: – *Vezesd ki népem Egypontból.* Megértette, hogy Istennek szándéka van vele, arra hívta őt el, hogy segítsen embertársai gondjain.

Vallásossága ettől kezdve intenzívebbé vált; magát Isten szolgájának tekintette. Ekkortól rendelkezésére áll minden hozzá fordulónak. Mindenkiel három alkalommal találkozik. Először kávéfőz, az érdeklődő csészejéből kiolvassa, melyik (apai vagy anyai) ágon szállt rá az átok. Ehhez a zacban az apa vagy anya

nevének kezdőbetűit kell felfedezni. Az átok öröklődés során egyre súlyosabbá, veszélyesebbé válik; minél későbbben kezd el hatni, annál súlyosabb formát ölt. Lehet betegség, anyagi kár, bármilyen természetű baj.

A jósnő a hozzá forduló kliensét segíti a rontás azonosításában. A specialistánál három látogatást kell tenni. Első alkalommal a specialista és páciense 9 generáción belül azonosítja a rontó személyt. Kezelésre börtöt, imát ír elő, ha szükséges, megtanítja imádkozni kliensét. A börtöt két, akár egymás utáni napon kell tartani. Ezekon a napokon a gyógyulni kívánó személy két templomból beszerzett, összetöltött szenteltvizet fogyaszt cseppenként, az imádkozás megkezdése előtt; az imádkozás idején gyertyát égét. A gyertya leégése alatt a kijelölt imát háromszor kell elmondani. Imádkozás közben a következő kérést kell mondani: *Uram istenem, Mindenható, jöjj az én lelkem és családom lelkének a segítségére, oldjál fel az átok alól, hogy szabadok és egészségesek maradjunk. Ha egy személy valamely családtagjáért végzi a szertartást, akkor a szentelt vizet vele kell megitatni és az imát az ő gyógyulására kell felajánlani: Szabadítsd meg az én férjemet (anyósomat) az átok alól. Az első, intenzív szakasz lezárulta után a páciens másodszor látogatja meg a specialistát. A specialista keddi és szerdai börtöt, valamint rendszeres imádkozást és gyertyaégetést ír elő. A harmadik látogatáskor a specialista istennek való hála-, köszönetmondást ír elő.*

Z. tehát egy (betegség, szenvedélybetegség, kár elszívése) válsághelyzetben (a) beszélgetésterápiát alkalmaz; (b) intenzív vallásos életet ír elő; (c) újramodellálja páciense szociális kapcsolatait (új kapcsolatok felvételét, a régi kapcsolatok minőségének megváltoztatását kezdeményezi); (d) páciensével új tudatállapotot fogadtat el, feloldja a megrontottság tudata alól.

Z. megítélése környezetében ambivalens. Akin segített, az tisztelettel beszél róla. Többen azonban elhatárolódnak tőle, elítélik okkult szolgáltatását.²¹¹

2. Homoródmalm egyik jósasszonya, I. 1933-ban született. Szülei pásztorok voltak, édesapja korán meghalt. Ezért a lány mindössze négy évig járhat iskolába. Szolgálni megy dél-romániai városokba (Bukarest, Brassó, Sinaia, Câmpina). 17 évesen családot alapít, férje nyomdász, I. szülészetben takarítónő és beteggondozó. Három gyermekük születik. Később hazaköltöznek, tévesben dolgoznak. A jóslás iránti érdeklődése gyermekkorában alakul ki. Nagynénje híres jós volt. Korai halála miatt azonban I. nem tanulhatja meg kávéjósolási technikáját. Megállapodott, családos asszonyként, 34 évesen a brassói szülészetben kolléganőivel együtt érdeklődéssel lapozza egy idős orvosnő ábrákkal illusztrált jóskönyvét. A tudást így szedte fel. Az asszonyok előbb a maguk életének eseményeit tudakolták meg, szórakozásból egymásnak jósoltak. Falura való kiköltözése után, elfoglaltsága miatt a jóslást legszűkebb környezetében alkalmazta. A jóslás időigényes volt, s felnövő gyermekei előtt is szegyeült klienseket fogadni. Férje halála, gyermekeinek távozása után előbb szomszédainak, rokonainak kezdett jósolni. Híre ment, hogy *kijön* mindaz, amit megjövendöl, a *jó hír* elterjedt a faluban és környékén, sokan keresték fel. Különleges képességűnek tartják, tisztelik, félnék tőle, elmarasztalják a templomtól való távolmaradása miatt, ám nem tartják istentagadónak. A fiatalabb generációk megkérdőjelezik a jóslás hatékonyságát.²¹²

3. M. 1935-ben született Magyarlapádon. Férjhezmenetele után anyósa házában látott önöntést. Mikor menopauzába került, maga is gyakorolni kezdte. Anyósa suttogva román ráolvasást is mondott, a három ördögöt kiküldte a beteg testéből. A ráolvasást nem tanulta meg, öntés közben a *Hiszkegyet* és a *Miatyánkot* mondta. A családban és a szomszédságban vették igénybe tudását. Több gyermeket eredményesen gyógyított. Amikor rendszeresen olvasni kezdte a bibliát, az öntést nem tudta összeegyeztetni a keresztény hittel.²¹³

4. M. E. 1948-ban született a háromszéki Martonfalván, földműves, katolikus családban. Érettségizett, majd postásként dolgozott. Két lánya született. 1990-ben testvére mesélte el, hogy egy ismerőse kávéból jósol. Kipróbálta. Azóta ellenszolgáltatás nélkül végzi a jóslást, ismerősei körében. Maga is tart attól, hogy a tudás az ördögtől származik, s a jóslással bünt követ el.²¹⁴

²¹¹ Z. esetét Lőrinczi Kinga-Mária kutatásából ismerjük. A BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének (ma: Intézet) és a KJNT archívumában elhelyezett kutatási beszámolót lásd: Lőrinczi K. M. 2004. Közölve: Erdős K. M. 2005–2006.

²¹² Sándor Zsófia 2002-ben végzett kutatása. A kutatási beszámoló a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének archívumában található: Sándor Zs. 2002.

²¹³ Péter Enikő 2005-ben végzett kutatása. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Péter E. é. n. Közölve: Péter E. 2004.

²¹⁴ Luka Zsuzsanna 2007-ben végzett kutatása. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Luka Zs. é. n.

Második esetben a biografikus funkciójú hiedelmek sorseseeményként épülnek be az egyén életébe, teljes életére kihatóan befolyásolják életpályáját és énképét. Sorseseeményt okozhat rontás, csodás gyógyulás, jóslat. A rontás és a gyógyulás minőségi változást idéz elő az egyén egészségi állapotában, testében, s ez kihat az életére, aktivitásaira, társadalmi kapcsolataira, teljesítményeire. A jóslat pedig az egyén jövőképét módosítja pozitív vagy negatív irányban.²¹⁵

Olvasmány

1. S. 1947-ben született Szilágyosmlyón, kőműves apa legkisebbik, negyedik gyerekeként. 7 évig járt iskolába. Élete a hiedelmek jegyében telt. Fiatal korától vesebetegség kínozta. Házukban negyed századdal korábban varázsló lakott, aki rontást gyakorolt. Holta után nyugtalan halottként járt vissza, éjfélkor a padláson zakatolt. S. 36 évesen ment férjhez. Két év múlva szült, csecsemője halva jött a világra. S. édesapja azzal vádolta meg vejét, hogy felesége örökségét akarja megkaparintani. Családi életük megromlott, férje egy év múlva elhagyta S.-t. A szomszéd falusi nő rontásának áldozata lett, aki italába vagy ételébe menstruációs vért csepegtetett és rábőjtölt. A rontás egy keddi böjtös napon teljesedett ki. Viselkedése konfüzzá és agresszívvé vált. Összecsomagolt és a rontást kezdeményezett nőhöz költözött. S. szüleivel maradt, akik rendre kihaltak mellőle. Életét magányosan élte a szülői házban.

S. jósokhoz, varázslókhöz fordult, akik azzal biztatták, hogy férje vissza fog térni hozzá. Egy alkalommal rontást rendelt a férjére, a rontás azonban visszafordult, és ő válságos állapotba jutott. Rendre felhagyott a varázslással, mert az pénzbe került volna, s nem tudta fizetni. Tudomása szerint a varázslást éjszaka végzik, mert „akkor jár az ördög.” Az egyén elhullatott hajszála alapján megrontható. Rontást az útba lehet helyezni. Aki felveszi, a rontás arra száll.

A nyugtalan halott látogatásának leírása: *Minden áldott éjjel, pont 12 órakor, valaki, mintha egy falabú mászkálna a plafonon. [...] Fix mintha az óra csengett volna, düm-düm-düm, a padlás. A megrontott férj viselkedése: Hétfő este amikor lefeküdtünk, borzasztó durva volt az ágyba. Befordult, rámordított, vilányt le, nem tudtam elképzelni, mi van. [...] Reggel [...] bent volt édesapámnál, és mondja, hogy nagyon félt. Hogy én megölöm, hogy fogom a kést és leszúrom. Olyan hülyeségeket mondott, hogy csuda. [...] És mondom, azé vót ez, nagy böjtölés, keddi Szent Antal, mert kedden reggel összeszedte magát, délbe már itt volt a szekér, és elment. Nagyon sok időre jöttem rá, hogy a keddi Szent Antalt valaki rátartotta, vagy az anyja, vagy a nő, és elment.*²¹⁶

2. L. E. szilágybagosi, 1923-ban született asszony. 1945-ben férjhez ment, férje néhány hónap után elhagyta. Hat év után újra férjhez ment. Házassága ez alkalommal sem sikerült. Sokat betegeskedett, gyermeke sokat gorbombáskodott vele. Élete szerencsétlen voltát a pénteki napon való születéssel magyarázza. Családjában hallotta, hogy a péntek szerencsétlen nap. Fiatal korában a vásárban plánétát húztak, később kártyavető jóslat neki. Mindkét jóslat szerencsétlen párkapcsolatot jelzett előre. Bizonygatja, hogy hiedelmekben nem, csak az Istenben hisz. *Nekem az egész életem szerencsétlen volt. Az egész életem [...] Egyszer húztattak planétát a nagyvásáron Nagyfaluha. Akkor is azt mondta, hogy szeretetben szerencsétlen. Akkor Somlyón csak egyszer rakták ki a kártyát, a másikba nem is engedtem. A szeretetbe szerencsétlen. Ez így vót rendelve. [...] Én ilyesmiben nem hittem, de mondom, hogy hát megalóult.*²¹⁷

A biografikus funkciójú hiedelmek kiemelt szerephez jutnak az egyén narratív identitásában, élettörténetének megszerkesztésében.

Egy-egy esemény több generáció életére kiható következményekkel jár. Az elődök átka, az elődöket ért rontás az utódok életére is kihat. Egy-egy álomtörténetet generációkon keresztül emlékezetben tartanak, figyelve, mikor teljeseedik be.

²¹⁵ Egy-egy személy betegségről való tudásának elemzése: Blos-Jáni M. 2002; Homonai J. 2010. A hiedelmek biografikus szerepéről: Jakab H. 2002; Simon B. 2002; Soós (Párhonyi) T. 2004; Csergő M. 2006; Komáromi T. 2007; Miklós Z. 2008.

²¹⁶ Verbitchi Éva gyűjtése. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Verbitchi É. é. n.

²¹⁷ Nagy Réka gyűjtése. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Nagy R. é. n.

Olvasmány

Egy székely településen a 19. század közepén egy család tulajdonába került egy vízimalom. Ettől kezdve apáról fiúra szállt örökségként. Sok család ide járt gabonát őrletni. A második világháború idején nagy éhínség szakadt a vidékre. Az akkori tulajdonos visszaélt a helyzettel, magas áron értékesítette a lisztet. A környékeliek átkot mondtak rá. Azóta a név szerencsétlenséget hordoz. A megátkozott tulajdonos (a dédapa) lába megbénult, felesége magatehetetlen, ágyban fekvő beteg lett. A nagyapák olyan sokan születtek, hogy egyik gyermeket örökbe kellett adni. Az apa két testvére idegbeteg lett, egyiknek magatehetetlen gyermeke született, egyikük kétéves lányát a víz vitte el. Az édesapa két sikertelen házassági kísérlet után alkoholistává vált. Leesett a lépcsőn, így lelte halálát. A legifjabb generációt ért bajok: két unokatestvér vesebeteg, egyikük felesége meddő. Öt unokatestvér öngyilkosságot követett el.

Az átokról a falunak is tudomása van. A fiatalokat a család titkába serdülőkorban avatják be. Az átok nem sújtja a férjhezment lányokat, miután nevet változtatnak. Az adatközlő 20 éves korában hallott róla édesanyjától, amikor szerelemgyermeke született. Menekülésképpen Magyarországra költözött.²¹⁸

---

²¹⁸ Szabó Csilla kutatása. A kutatási beszámoló a KJNT archívumában található: Szabó Cs. 2002. Közölve: Szabó Cs. 2003.